

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh947>

Kemal Ramazan Haykıran, **Moğollar Zamanında Yakın Doğu. İlhanlı Hâkimiyeti Altında İran Azerbaycan ve Türkiye’de Dini, İlmî, Fikri, Edebi ve Mimari Hayat**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2016, 328 sayfa, ISBN: 978-6051553818.

Alican KİRİŞOĞLU*

Ortaçağın en önemli olaylarından bir tanesi şüphesiz Moğol yayılmacılığıdır. Dünya tarihinde pek çok etkileşim ve dönüşümün önünü açan Moğollar zamanla gittikleri coğrafyaların kültürlerinden fazlasıyla etkilenmişlerdir. İran’daki Moğol otoritesini temsil eden İlhanlılar, Anadolu, Kafkasya ve Ortadoğu coğrafyasında çok etkin bir şekilde yer alarak siyasî ve kültürel gelişmelerde belirleyici roller üstlenmişlerdir. Ancak söz konusu bu devletin ömrü uzun olmamış, özellikle Ebû Sa’îd Bahadır Han’ın vefatından sonra İlhanlı devleti tamamıyla merkezi otoriteyi kaybetmiştir. Ardından yaşanan otorite boşluğu neticesinde devletin bünyesinde mahallî hanedanlıklar kurulmaya başlamıştır.

Ülkemizde İlhanlılar tarihi üzerine yapılan ilmî çalışmalar oldukça sınırlı sayıda olmasına karşın bunun son örneklerinden bir tanesi Adnan Menderes Üniversitesi öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Kemal Ramazan Haykıran’a aittir. 2015 yılında Ankara Üniversitesi Dil-Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim üyesi ve Türkiye Selçukluları, İlhanlılar konusunda ülkemizin önemli mütehassıslarından Prof. Dr. İlhan Erdem danışmanlığında tamamlanan doktora çalışması¹ kitaplaştırılarak ilgililere sunulmuştur. Gerek yurt dışı, gerek yurt içi tetkiklere genel olarak bakıldığında İlhanlı tarihi üzerine yapılan çalışmaların siyasî yönünün öne çıkmış olduğu

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih (Ortaçağ) Anabilim Dalı [e-mail: alicankirisoglu@hotmail.com].

¹ Kemal Ramazan Haykıran, *İlhanlılar Zamanında Kültür ve Eğitim*, Ankara Üniversitesi, SBE, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 2015.

gözükmektedir. Ancak Kemal Ramazan Haykıran'ın yapmış olduğu bu çalışma İlhanlılar tarihinin kültürel boyutunu çok yönlü bakış açısıyla ele almaktadır. Yaygın kanaate göre yağmacılığı ve yıkıcılığı ile tanınan Moğollar, İran coğrafyasında gerek fikrî ve dinî, gerekse edebî ve mimarî pek çok kültürel ilerlemenin önemli evrelerinden birini teşkil etmektedir. Bu yönüyle bakıldığında takdirde incelediğimiz bu çalışmanın önemi daha net anlaşılabilir.

Bu makalede bahsi geçen konuyla ilgili olarak yeni yayınlanan bir eserin tanıtım yazısının yazılarak ilgililere duyurulmasının faydalı olacağı kanaatine vardık. Söz konusu inceleme Ötüken Neşriyat tarafından Şubat ayı 2016 yılı içerisinde basılmıştır. Eser; “Önsöz”, “Giriş”, “beş ana bölüm”, “Sonuç”, “Kaynaklar” ve “Dizin” den müteşekkil olup tamamı 328 sayfadır. İfade edilen beş ana bölümün başlıkları sırasıyla şu şekildedir; “İlhanlılarda Dini Siyaset ve Dini Zümrelerin Durumu” (s. 27-87), “İlhanlılar Devrinde Eğitim” (s. 89-124), “İlhanlı Hâkimiyeti Altında Yakın Doğu'da Fikrî ve Edebî Orta” (s. 125-173), “İlhanlılar Zamanında Bilim” (s. 175-271), “İlhanlılar Zamanında Şehirleşme, Mimari ve Güzel Sanatlar” (s. 273-309). Yazar, çalışmanın önemini vurguladığı kısa bir Önsöz yazısından sonra Giriş kısmına geçerek İlhanlılar tarihinin siyasi boyutunu ön plana çıkaran genel bir anlatım yapmaktadır. Burada amaç okuyucunun İlhanlı tarihinin kültürel boyutunun ele alındığı kısımlara gelmeden önce siyasi ortamın panoramasını çıkararak ilgiliye sunmaktır.

“İlhanlılarda Dini Siyaset ve Dini Zümrelerin Durumu” adlı birinci ana bölümde Cengiz Han'dan itibaren Moğolların çeşitli coğrafya ve kültürlerle etkileşimlerinin tabii neticesinde farklı dinlerle olan münasebetleri ele alınmaktadır. Burada sırasıyla Şamanizm, Yahudilik, Hristiyanlık ve İslamiyet ayrı alt başlıklarda incelenmiştir. Ancak özellikle Hristiyanlık ve İslamiyet ele alınırken mevzunun içeriği nedeniyle İlhanlıların bu dinlere mensup devlet ve topluluklarla yaşamış oldukları çeşitli ilişkilere dair konular tafsilatlı bir anlatımla incelenmiştir. Hristiyanlık konusu içerisinde İlhanlıların sırasıyla; Doğu Hristiyanları, Bizans İmparatorluğu ve Avrupa Hristiyanlığı ile kurmuş olduğu ilişkiler alt başlıklar halinde incelenmiştir. İslamiyet mevzusu içerisinde İlhanlı-Sünnî ve İlhanlı-Şiî münasebetleri ayrıca ele alınmıştır.

“İlhanlılar Devrinde Eğitim” adlı ikinci ana bölümde İran Moğollarının İslam'ın etkisine girmeleriyle birlikte yaşanan dönüşümler çerçevesinde

bahsi geçen konunun izahı yapılmaktadır. Özellikle İslamiyet’i benimseyen İlhanlılar devrinde İran coğrafyasında eğitim ve bilim adına yaşanan pek çok gelişme bu bölüm içerisinde gözler önüne serilmiştir. İlhanlılar tarihinin en dikkat çekici hükümdarı olan Gzn’ın gerçekleştirmiş olduğu pek çok reform içerisinde eğitim ve bilim çok önemli bir yer tutmaktadır. Gzn Han’ın bu girişimlerini ondan sonra hükümdar olacak Olcyt Han devam ettirmiştir. İlhanlıların en büyük ve en önemli veziri Reşddn de bu konuyla alakalı olarak adından sıkça söz ettirmiştir. Onların girişimleriyle yaptırılan pek çok eğitim ve bilim kurumu Moğol dönemi İran coğrafyasında kültürel ve bilimsel olarak gelişmenin önünü açmıştır. Bu bakımdan bu hususla ilgili olarak onların ayrıcalıklı bir yeri vardır. İncelenen bu konular içerisinde dönemin eğitim adına inşa ettirilmif muhtelif meknlarına ise ayrıca yer verilerek alt başlıklarda incelenmiştir. Gzn Han’ın girişimleriyle inşa ettirilen eserler; “Kümbet-i l”, “Mescid-i Cam”, “Medreseler”, “Hankh”, “Darü’s-siyde”, “Gözlem Evi”, Dru’ř-şif”, “Kütüphane”, Adalet Evi”, Reşddn’in girişimleriyle inşa ettirilen eserler; “Rabaz-ı Reşd”, “şehriştn-ı Reşd”, “Rab-i Reşd” ve “Kütüphane” şeklindeki alt başlıklarda incelenmiştir.

“İlhanlı Hâkimiyeti Altında Yakın Doğu’da Fikrî ve Edeb Ortam” adlı üçüncü ana başlıkta bilhassa Arapça ve Farsçanın tesirleriyle İlhanlılar döneminde yaşanan çeşitli fikrî ve edebî faaliyetler tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır. Ayrıca bu başlık altında dönemin çok önemli ve toplumda derin izler bırakan çeşitli alimler, mutasavvıflar, şairler, müellifler ve onların eserleri ele alınarak izah edilmiştir. “Mecdddn Hamgar”, “Fahreddn Irak”, “Ehvedddn-i Kirmn”, “Ehvd”, “S’d-şirzi”, “Sef-i Fergan”, “Humm-i Tebrzi”, “Nizr-yi Khistn”, “Alu’d-Devle Simnn”, “Hce-yi Kirmn”, “İbn Yemn”, “Nasrddn Ts”, “Sadreddn Konev”, “Mevln Celleddn Rum” ve “Gülşehri” bu cümledendir.

Genel kanaate göre yağma ve yıkıcılığı ile tanınan Moğollar, zaman içerisinde İran coğrafyasına tamamıyla adapte olmuşlar ve çeşitli bilimsel faaliyetlerin önünü açmışlardır. Bu dönemde pek çok ilmî gelişmelerin yaşandığı ve İlhanlı hükümdarlarının bunları bizzat desteklediği açıkça gözükmektedir. “İlhanlılar Zamanında Bilim” adlı dördüncü bölümde İlhanlıların farklı bilim dallarında ortaya konmasına vesile oldukları gelişmeler ele alınmaktadır. “Tp”, “Coğrafya”, “Astronomi”, “Din ilimler”, “Mantık ve Felsefe” gibi konular alt başlıklar halinde ayrı ayrı ele alınmıştır.

Moğollar devrinde İnan'da yaşanan en önemli bilimsel gelişmelerden bir tanesi de şüphesiz resmi tarih yazıcılığıdır. Bu dönem de kaleme alınan pek çok eser ortaçağ tarihçiliğinin gelişmesinde büyük pay sahibi olmuştur. Dönemin müelliflerinin büyük kısmı resmi yazışmalara ve bürokrasiye şahit olduklarından dolayı eserlerinde yer alan bilgilerin değeri bir derece daha artmaktadır. “İlhanlılar Zamanında Bilim” adlı dördüncü bölüm içerisinde İlhanlı döneminin en önemli müellifleri ve eserleri detaylı şekilde alt başlıklarda, diğeri tarihçiler ise genel bir anlatımla incelenmiştir. “Reşidüddîn Fazlullâh Hemâdanî”, “Ata Melik Cüveynî”, “Vassâf”, “Benâketî”, “Muhammed A. Kâşânî”, “Hamdullâh Müstevfi”, “İbn El-Tıktaka” ve “İbnü'l Fûvatî” bu cümledendir.

İlhanlılar devrinde İnan'da pek çok imar faaliyeti göze çarpmaktadır. Henüz Hûlagû devrinde dahi bu konuyla ilgili olarak bir takım girişimlerin başlandığı görülmekle birlikte İslâm'ı kabul eden İlhanlılardan sonra yapılaşma ve çeşitli imar faaliyetlerinin hızla arttığını görmekteyiz. İlhanlılar, İnan coğrafyasına adaptasyon sürecinden sonra mimari ve güzel sanatlar alanında Selçuklu üslubunun adeta takipçisi olmuşlardır. “İlhanlılar Zamanında Şehirleşme, Mimari ve Güzel Sanatlar” adlı beşinci ve son bölümde yukarıda bahsedilen konu bölge bölge, şehir şehir ele alınarak kaynaklar ve araştırmalar ışığında incelenmektedir. İlhanlılar döneminde yapılandırılan veya yeniden oluşturulan şehirler alt başlıklar halinde ayrıca incelenmiştir. “Tebrîz”, “Gâzâniyye”, “Sultâniyye”, “Mahmûdabâd” bu cümledendir.

Eserin sonuç kısmında Moğolların ortaya koymuş olduğu kültürel ve dinî etkileşimler ve buna bağlı olarak İnan'da çeşitli dönüşüm ve değişimlerin yaşandığı olaylar farklı bir bakış açısıyla irdelenmiştir. Göçebe kültürün zamanla daha baskın unsur olan yerleşik kültüre adaptasyonu, toplumlar ve kültürler arası etkileşimlerin neticeleri gibi çok yönlü meseleler ve bunların sonuçları izah edilmiştir.

Biz bu yazımızda bir doktora tezinin kitaplaştırılmış halini kısaca tanıtmaya çalıştık. Eserde özellikle İnan'daki Moğolların zaman içerisinde nasıl değiştikleri ve bu esnada hayatın hemen her alanında yaşamış oldukları dönüşümler kaynaklar ve araştırma eserler ışığında ele alınmıştır. Söz konusu eserin incelemiş olduğu bu konu İnan Moğollarının az bilinen veya önemsenmeyen bir yönüne ışık tutmuştur. Bu bakımdan eser, konuya ilgili olan herkes için oldukça yararlı olacaktır.